

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Ὀκτάγωνον τῶν Φιλίππων συνεχίσθη α) εἰς τὴν Ἑγνατίαν ὁδὸν καὶ εἰς τὴν παραλλήλως αὐτῆς καὶ ἀνατολικῶς τοῦ προπύλου ἐκτεινομένην ἐξέδραν, β) ἐκ τοῦ σημείου τῶν πέρυσιν ἀποκαλυφθέντων ΒΑ. τῆς φιάλης χώρων, οἵτινες μετ' ἐπιφυλάξεως ἐχαρακτηρίσθησαν ὥς ὁ προθάλαμος, τὸ ἀποδυτήριον καὶ τὸ κατηχομενεῖον τοῦ βαπτιστηρίου (ΠΑΕ 1961, 79), γ) εἰς τοὺς χώρους τοῦ λουτρῶνος καὶ δ) εἰς τὸ κυρίως Ὀκτάγωνον διὰ τὴν λεπτομερεστέραν ἔρευναν αὐτοῦ.

Α. Ἑγνατία ὁδὸς - ἐξέδρα

Ἐκ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἀπεμακρύνθησαν μεγάλοι ὄγκοι ἐπιχώσεων καὶ κρημνισμάτων. Τὸ κατάστρομα ταύτης εἶναι λίαν κατεστραμμένον, τῶν ὀγκωδῶν μαρμαρολίθων αὐτοῦ εἴτε μετατοπισθέντων ἀκεραίων εἴτε ἐμπεχθέντων ἐν τεμαχίσις κατακορύφως ἐπὶ τοῦ καταστρώματος εἴτε τέλος διαλυθέντων εἰς λεπτότατα θρύμματα. Ἡ ὁδὸς συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολάς.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἑγνατίας ἀπεκαλύφθη καὶ τμήμα τῆς ἐξέδρας. Εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἀφετηρίας αὐτῆς ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ἀνοίγεται εἴσοδος πλάτους 2.40 μ. διατηροῦσα κατὰ χώραν τὸν οὐδὸν (πίν. 164α). Ἐκ τῶν πολλῶν βάσεων, τμημάτων κιόνων καὶ ἰωνικῶν κιονοκράνων, πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεων καὶ ζευξέων, εὐρισκομένων εἴτε ἐπὶ τῆς ἐξέδρας εἴτε μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων ἐνδυναμώνεται ἡ ἄποψις, ἣτις διευτρώθη ἤδη, ὅτι ἡ μὲν προσθία ὄψις τῆς ἐξέδρας ὁρίζεται ὑπὸ κιονοστοιχίας ὃ δὲ ὀπισθεν τοῖχος αὐτῆς ἐκαλύπτετο δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Ἡ εὐρύτης ἐξ ἄλλου τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου διαπιστωθείσης εἰσόδου καὶ ἡ ἐνδεικτικὴ ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως κοιλότης τοῦ οὐδοῦ μαρτυροῦν ὅτι ἡ διὰ τῆς ἐξέδρας θύρα ἦτο καὶ ἡ κυρία διὰ τὴν προσπέλασιν εἰς τὸ αἶθριον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὰ ἄλλα διαμερίσματα τὰ ἀνατολικῶς καὶ βορείως αὐτοῦ κείμενα.

Β. Λουτρῶν

Ἀνατολικῶς τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀποκαλυφθέντος ἔνδον οἴκου (caldarium) τοῦ λουτρῶνος (ΠΑΕ 1961 [1964], 77) ἀπληθευτέρωθη ἐκ τῶν κρημνισμάτων παραλληλόγραμμος χώρος μήκους 11.50 μ. καὶ

πλάτους 3.20 μ. Οὗτος ἐνούμενος δι' εἰσόδου στενῆς σχετικῶς, ἥς διετηρήθη ὁ οὐδός, πρὸς τὸν δυτικῶς αὐτοῦ καὶ ὡς μέσον οἶκον (terpidarium) χαρακτηρισθέντα, ἀποτελεῖ συνέχειαν αὐτοῦ. Διότι ἐν αὐτῷ ἀπεκαλύφθησαν κτιστοὶ πεσίσκοι, ἔνδεκα κατὰ μῆκος καὶ πέντε κατὰ πλάτος, διαστάσεων 0.30 μ. × 0.30 μ., σωζόμενοι εἰς ἱκανὸν ὕψος (πίν. 165). Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ὑποκαύστου διατηροῦνται τὰ ἐπ' αὐτῶν βαίνοντα τόξα, ἅτινα φέρουν τμήμα τοῦ ὀριζοντίου δαπέδου τῆς ὑπὲρ αὐτὰ αἰθούσης (πίν. 164β). Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη ὅτι, μεταγενεστέρως, ὅτε ἔπαυσε πλέον χρησιμοποιούμενον τὸ τμήμα τοῦτο, τοῦ μέσου οἴκου περιορισθέντος εἰς τὸ ΒΔ. μικρὸν διαμέρισμα, ἐγένοντο κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν διάφοροι μετασκευαὶ ἀγνώστου προορισμοῦ, ὥς ἡ τοποθέτησις ὑπὲρ τοὺς πεσίσκους κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ἔχοντος κατεύθυνσιν ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., καὶ ἡ κατασκευὴ ἡμικυκλικῆς λεκάνης κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος. Συγχρόνως πρὸς τὰς μετασκευὰς ταύτας εἰκάζω, ὥς ἐκ τῆς διαφορετικῆς, ἀμελοῦς καὶ σχετικῶς προχείρου τοιχοδομίας, ὅτι ἐκτίσθη καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὑποκαύστου, τὸ ὅποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν θὰ περιωρίσθη κατὰ πλάτος. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ τὸ ὁρθὸν ἢ μὴ τῆς ὑποθέσεως.

Ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν κρημνισμάτων καὶ πρὸς τὸν πυθμένα τοῦ ὑποκαύστου εὐρέθησαν πολλοὶ κέραμοι, πάχους 0.02 μ. - 0.25 μ., προερχόμενοι ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν πεσίσκων ἐπικαθημένων τοξυλλίων, πολλὴ καὶ πυκνὴ αἰθάλῃ καὶ μᾶζα τετηκότος μολύβδου, εἰς ἣν ἦτο προσκεκολλημένον ἄγγειον καὶ ὄστρακα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ (πίν. 166α).

Ἐσωτερικῶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἐξέδρας καὶ πρὸ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης εἰσόδου διεπιστώθη προθάλαμος, ὁ ὅποιος μετὰ τῆς πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ θύρας ἐσχημάτιζεν εἶδος πυλῶνος (πίν. 164α), διαστάσεων 3 μ. × 2.60 μ. Τὸ δάπεδον τούτου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν μὲν κατὰ χώραν ἀλλὰ τεθραυσμέναι εἰς μικρὰ τεμάχια. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων διεπιστώθησαν πολλοὶ κέραμοι, στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες, πληθὸς μεγάλων πλίνθων μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν κεραμικοῦ κονιάματος, προερχομένων πιθανῶς ἐξ ἡμικυλινδρικῆς στέγης, χαλκοῦν κλειστρον θύρας, σιδηροὶ ἥλοι μεγέθους ἀπὸ 0.06 μ. - 0.16 μ., τμήματα σταθερῶν θυρωμάτων, θραύσματα υαλίνων ἀγγείων καὶ θαλοπινάκων καὶ τρία χαλκᾶ νομίσματα.

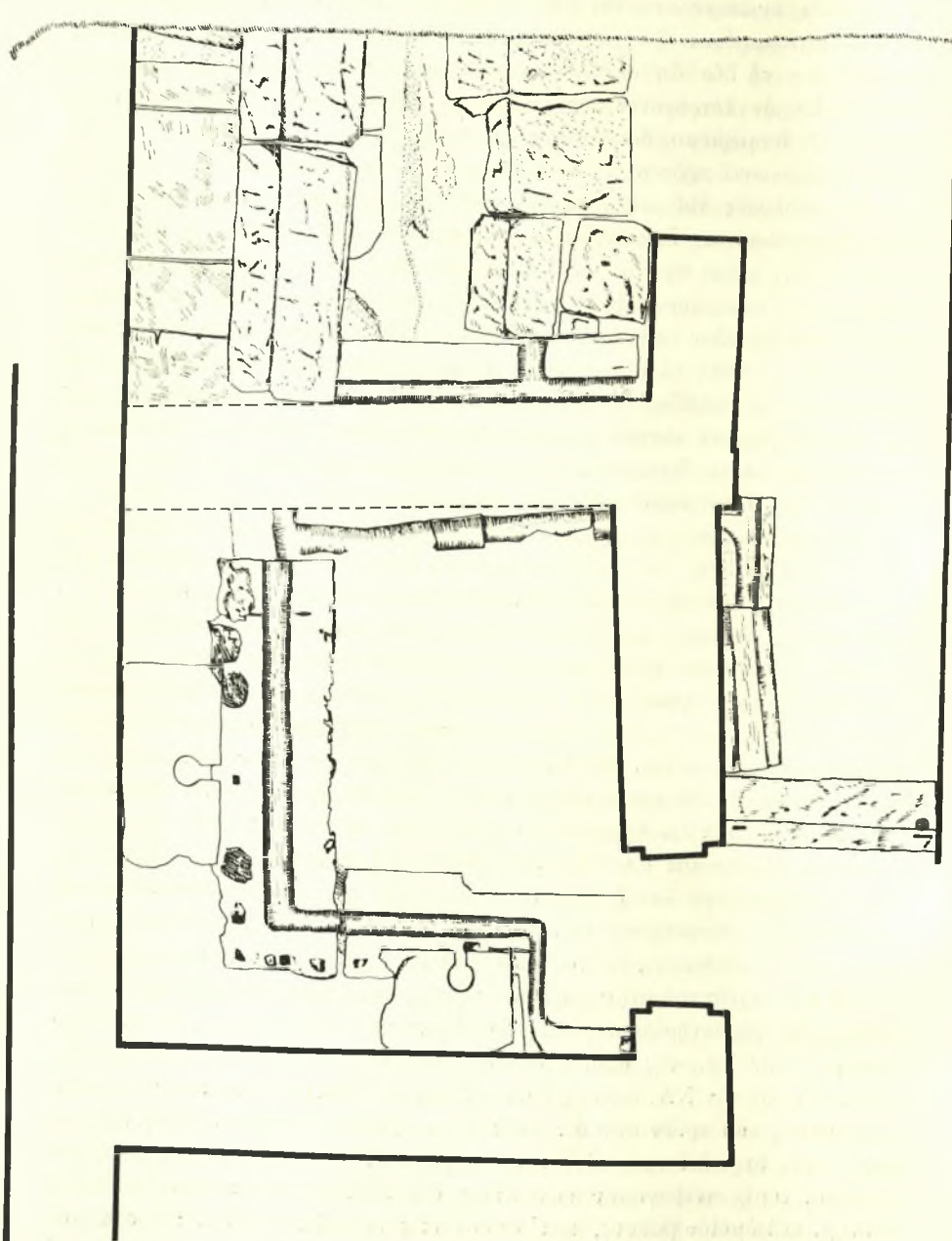
Εἰς ὅλον τὸ πλάτος σχεδὸν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ πυλῶνος ἀνοίγεται εἴσοδος πλάτους 2.30 μ. Τὸ μαρμαρίνόν της κατώφλιον κατὰ τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν τμήμα αὐτοῦ φέρει ἔντονα ἵχνη μακρᾶς καὶ συνεχοῦς χρήσεως (πίν. 164α). Ἐκ τούτου καὶ τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ κέντρον τὸρων τῶν συρτῶν, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταντο ἀκίνητα καὶ σταθερὰ τὰ κλειόμενα

θυρόφυλλα, συμπεραίνεται ὅτι ἡ θύρα ἦτο δίφυλλος, μεσολαβοῦντος κατὰ τὸ κέντρον κατακορύφου ξυλίνου σταθμοῦ μετ' ἐγκοπῶν εἰς τὰ ἄκρα, ὥστε νὰ ἐφαρμόζουν τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα φύλλα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν ἐστρέφοντο περὶ κατακορύφους ἄξονας. Ἡ εἴσοδος αὕτη ὁδηγεῖ εἰς διαμέρισμα, διαστάσεων 3.50 μ. × 2.50 μ., τὸ ὁποῖον δι' ἐτέρας θύρας ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ atrium ἢ τὴν αὐλὴν τοῦ βαλανείου.

Ἀνατολικῶς τοῦ πυλῶνος καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ ἀνεσκάφησαν τρεῖς ἕτερα διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, μήκους 3.90 μ. καὶ πλάτους 2.80 μ., φέρει εἰς τὸν νότιον τοῖχον οὐδὸν ἐντόνως προεξέχοντα τῆς εὐθείας τῶν ἐκατέρωθεν τοίχων (πίν. 166β). Ἐσωτερικῶς πρὸ τοῦ κατωφλίου καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου ὑπάρχει βαθμὶς ὕψους 0.38 μ. καὶ πλάτους 2.40 μ. Ὅλοι οἱ τοῖχοι εἶναι ἐπικεχρισμένοι διὰ παχέος ὑδραυλικοῦ κονιάματος· τὸ δάπεδον φέρει πλάκωσιν ἐξ ἀνισομεγέθων τετραγώνων καὶ παραλληλογράμων πλακῶν ἀτάκτως τοποθετημένων. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος διεπιστάθη ὁπή, τομῆς κυκλικῆς, ἥτις, διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸν συνεχόμενον πρὸς Ἀνατολὰς χώρον.

Ὁ καθορισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος εἶναι δύσκολος. Διότι ἐνῶ τὸ πλατὺ κατώφλιον, ὅπερ προϋποθέτει δίφυλλον θύραν, καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ βαθμὶς, ἡ διευκολύνουσα τὴν προσέλασιν εἰς τὸ δωματίον, προϋποθέτουν ἐπισκέψιμον χώρον, τὸ ἐπὶ τῶν τοίχων ὑδραυλικὸν κονίαμα, ἰδιαζόντως λεῖον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, μῖγμα χρησιμοποιούμενον συνήθως εἰς κινιστέρνας, καὶ ἡ ὁπή, ἥτις εἶχε προορισμὸν τὴν παροχέτευσιν ὕδατος εἰς τὸ παρακείμενον δωματίον, καθορίζουν τὸν προορισμὸν τοῦ χώρου ὡς ὕδατοδεξαμενῆς. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ οὐδὸς προεξέχει ἐκ τῆς ἰσογραμμῆς τῶν παραστάδων 0.30 μ. καὶ σύγκειται ἐκ δύο ἀνισομεγέθων τεμαχίων καὶ ὅτι ἡ βαθμὶς δὲν ἔχει ὀργανικὴν ἐνότητα πρὸς τὸ κτίσμα, ἀμφότερα δὴλον ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων τοποθετημένα, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς τοῦ χώρου τούτου ἦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς δεξαμενὴ καὶ ἀργότερον, ὡς καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις πείθουν, μετεσκευάσθη εἰς αἵθουσαν, τελείως διάφορον τοῦ πρώτου ἔχουσαν προορισμόν.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ περιγραφέντος χώρου, τὸν ὁποῖον ἐν τοῖς ἐφεξῆς κινιστέρναν θὰ χαρακτηρίζωμεν, ἀπεκαλύφθη τετράγωνος αἵθουσα, διαστάσεων 2.90 μ. × 3.00 μ., τῆς ὁποίας ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἀποκλίνει αἰσθητῶς τῆς εὐθείας κατὰ τὴν ΝΑ. ἀπόληξιν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 167). Τὸ διαμέρισμα τοῦτο κατὰ μῆκος τῶν τριῶν αὐτοῦ πλευρῶν, ἀνατολικῆς, δυτικῆς καὶ βορείας, καὶ παρὰ τοὺς περικλείοντας αὐτὸ τοίχους φέρει εἰς τὸ δάπεδον ἀποχετευτικὸν σκάμμα, τομῆς τετραγώνου κανονικῶς διὰ πλίνθων ἐκτισμένον, πλάτους 0.50 μ. καὶ ὁμοίου βάθους, κατ' ἀποστάσεις δὲ καθέτους ἐπὶ τοῦ σκάμματος καὶ γεφυρούσας τοῦτο μαρμαρίνας πλάκας. Πρὸ τοῦ ἀποχετευτικοῦ

Εἰκ. 1. Κάτωψις τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἀφόδου.

ἀγωγῶν καὶ μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα περιτρέχει τὸ δάπεδον μαρμάρινον ἀνάλημμα, φέρον εἰς τὸ κέντρον ἀβαθῆ αὐλάκα ἡμικυκλικῆς τομῆς. Κατὰ τὸ κέντρον καὶ εἰς χαμηλότεραν στάθμην τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν. Ἡ χρῆσις τοῦ διαμερίσματος τούτου διαφαίνεται ἐκ τῆς εἰς σχῆμα Π διατάξεως τοῦ σκάμματος, τῶν ἐπ' αὐτοῦ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, τοῦ πρὸ αὐτοῦ ὁμοιοσχήμου αὐλακωτοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ χαμηλοτέρου κεντρικοῦ δαπέδου. Ἡ ἀνέυρεσις ὅμως μεταξὺ τοῦ κατωτάτου στρώματος τῶν κρημνισμάτων ὥς καὶ εἰς τὸ atrium τοῦ βαλανείου πλακῶν τινων φερουσῶν εἰδικὰ ἀνοίγματα καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐφαρμογὴ αὐτῶν ὀριζοντίως ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν διατηρηθεισῶν καθέτων πλακῶν, μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ἀφόδου, μικροτέρου μὲν ἀλλ' ὁμοίου πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν πρὸ ἐτῶν ΝΔ. τῆς βασιλικῆς Β (πίν. 167). Καὶ ὁ παρακείμενος χώρος, ὁ ὁποῖος χωρίζεται ἐκ τοῦ πρώτου διὰ μεταγενεστέρου τοίχου, ἀποτελεῖ συνέχειαν αὐτοῦ καὶ εἶχε πιθανώτατα τὸν αὐτὸν προορισμόν, ὥς ἀποδεικνύουν τὰ ὑπολείμματα ὁμοίων καὶ ἐν αὐτῷ ἐγκαταστάσεων, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν μεταγενεστέως (εἰκ. 1).

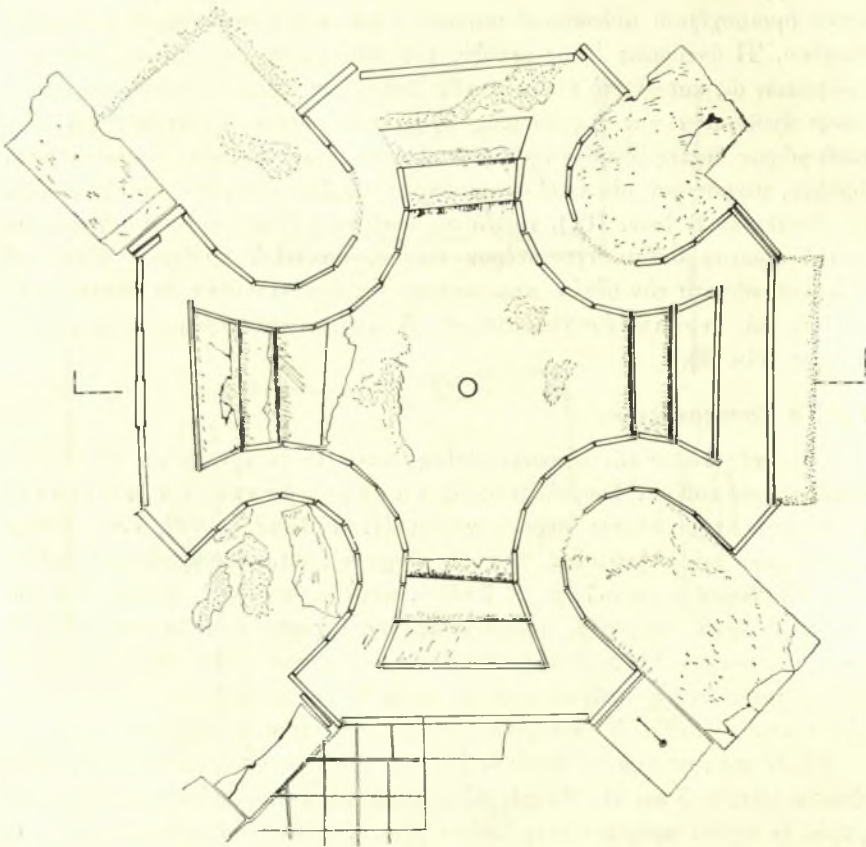
Γ. Τὸ βαπτιστήριον

Ἐκ τῆς θύρας τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μετ' ἐπιφυλάξεως ὥς κατηχομενεῖοῦ ἢ φωτιστηρίου χαρακτηρισθέντος πέρυσι χώρου (ΠΑΕ 1962 [1964], 79) ἡ σκαφή προὐχώρησε πρὸς Ἀνατολάς. Ὁ ἀπελευθερωθεὶς τετράγωνος χώρος (παρένθ. πίν. Α'), διαστάσεων 8.73 μ. × 7.60 μ. κατὰ τοὺς μέσους ἄξονας, διὰ τῶν τεσσάρων κατὰ τὰς γωνίας δημιουργουμένων ἰσχυρῶν πεσσῶν σχηματίζει ἐν κατόψει σταυρόν. Οἱ πεσσοὶ θὰ ἐβάσταζον τόξα κατὰ μὲν τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν πλάτους 1.60 μ. κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλάτους 1.50 μ. Ὁ κεντρικὸς χώρος ἐκαλύπτετο διὰ θόλου.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου ἵδρυται ἡ κολυμβήθρα σχήματος σταυροῦ Μάλτας (εἰκ. 2, 3 καὶ πίν. 168β). Αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ ἔχουσαι διαγώνιον φορὰν ἐν σχέσει πρὸς τὸν τετράγωνον χώρον, μετροῦν εἰς μῆκος 2.20 μ. αἱ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἀνοιγόμεναι κόγχαι ἔχουν χορδὴν ± 0.55 μ. καὶ βέλος ± 0.55 μ. Δύο βαθμίδες κτισταὶ ἐπενδεδυμέναι ὥς καὶ τὸ ὅλον σῶμα τῆς κολυμβήθρας διὰ παραλληλογράμμων πλακῶν ἐκ προκοννησίου μαρμάρου, ἄγουν εἰς τὸν πυθμένα αὐτῆς. Εἰς τὸ κέντρον τούτου διεπιστώθη στόμιον μολυβδίνου, κυλινδρικής τομῆς, ὑδραγωγῶν σωλήνος. Οὗτος ἀρχόμενος ἐκ τοῦ ἐνδοῦ τοῦ βαλανείου καὶ βαίνων καθέτως ἐντὸς αὐλάκος ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου τοῦ λουτρῶνος καὶ τοῦ βαπτιστηρίου, ἀπολήγει ὑπογείως εἰς τὸ κέντρον τῆς κολυμβήθρας (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 168α). Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν βάσιν τοῦ νοτίου σκέλους τῆς κολυμβήθρας διεπιστώθη ὁπή,

τομῆς τετραγώνου (εἰκ. 3), ἣτις φέρει πρὸς κτιστὸν ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν, ὃ ὁποῖος ἔχων κατεύθυνσιν ΝΑ. ἀπολήγει εἰς κεντρικὸν ἀγωγόν.

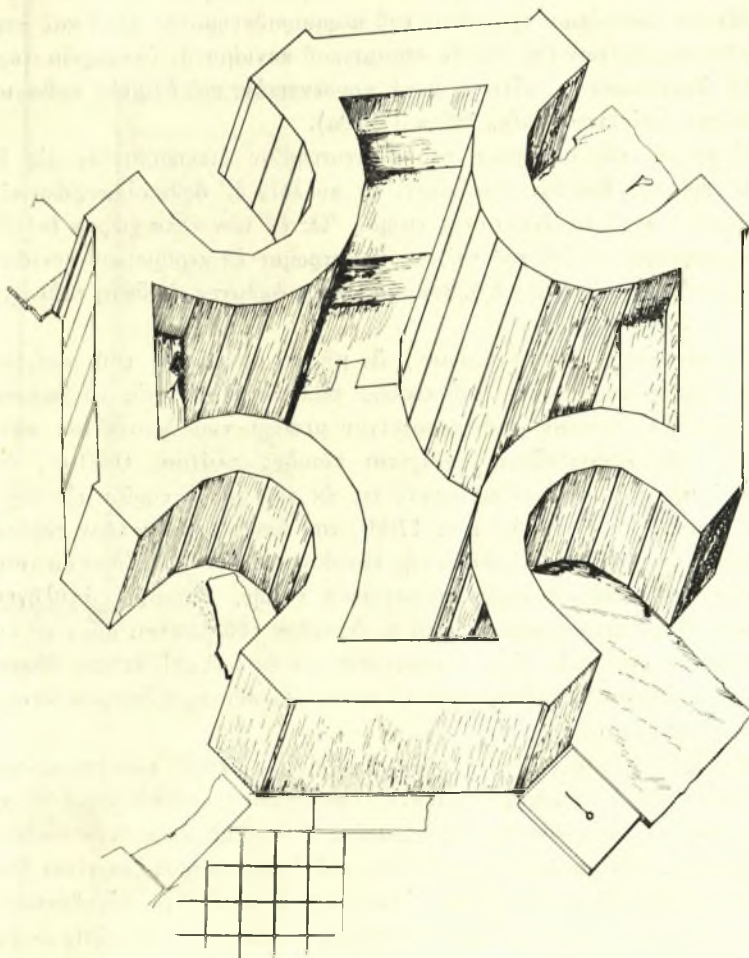
Τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀνωδομῆς τοῦ διαμερίσματος τῆς κολυμβήθρας δηλοῖ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ δαπέδου διάταξις τῶν διαχώρων τῶν ποικίλων μαρμαροθετη-

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῆς κολυμβήθρας.

μάτων. Οὕτω τὸ τετράγωνον τοῦ κέντρου (παρένθ. πίν. Α'), τὸ ὁποῖον εἰκάζω ὅτι θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ θόλου, τονίζεται διὰ τεσσάρων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ταινιῶν πλάτους 0.31 μ. Τούτων αἱ ἐξωτερικαὶ ἄκμαι εὗρίσκονται ἐν ἰσογραμμῇ πρὸς τὰς ἀπολήξεις τῶν πεσσῶν. Ὅμοιαι μαρμάριναι λευκαὶ λωρίδες περιβάλλουν καὶ τοὺς μεταξὺ τῶν πεσσῶν παραλληλογράμμους χώρους, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἀνοίγονται τὰ ἐφ' ὧν ἐδράζεται ὁ θόλος τόξα.

Εἰς τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τὰ μαρμαροθετήματα εἰς τὰ τέσσαρα γωνιαῖα διάχωρα, τὰ δημιουργούμενα ὑπὸ τῶν πεπλατυσμένων κατὰ τὴν ἑξωτερικὴν ἀπόληξιν κεραιῶν τῆς σταυρομόρφου κολυμβήθρας, τῶν τοίχων

Εἰκ. 3. Ἀξονομετρικὴ ἄποψις τῆς κολυμβήθρας.

τοῦ διαμερίσματος καὶ τῶν διαμορφουμένων μεταξὺ τῶν κεραιῶν κογχῶν, σχηματίζουν τεμνόμενα ὀκτάγωνα, διαγωνίως τοποθετημένα, τετράγωνα διαφόρου μεγέθους κατὰ διάχωρα καὶ ψαροκόκκαλον. Αἱ αὗται περίπου συνθέσεις μαρμαροθετημάτων ὑπῆρχον καὶ εἰς τοὺς πλαγίους στενομήκεις

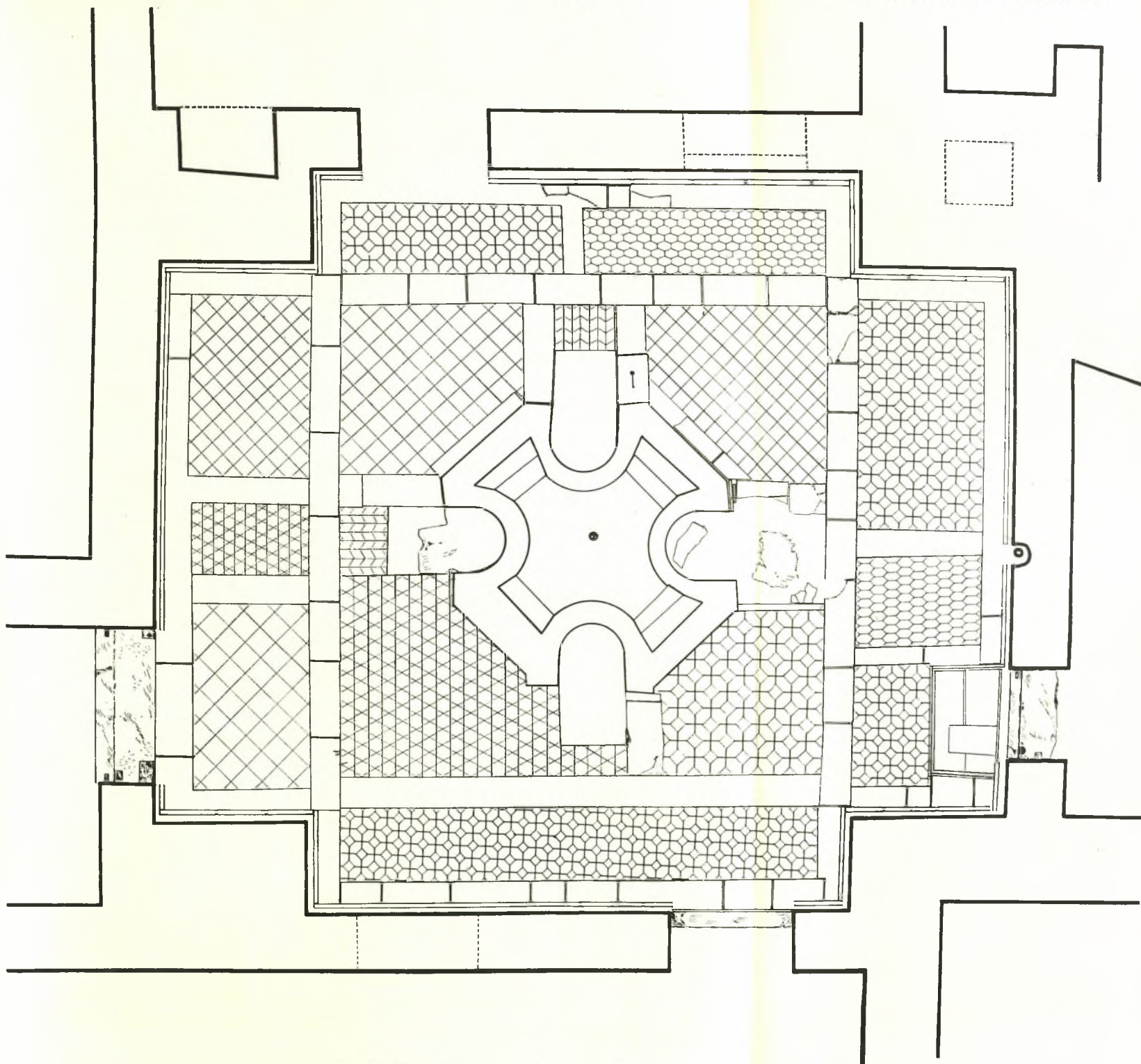
χώρους, οἱ ὁποῖοι εἴτε διαιροῦνται διὰ λευκῶν στενῶν πλακῶν καθέτως εἰς πλείονα διάχωρα, ἐξ ὧν ἕκαστον ἔχει καὶ διάφορον τοῦ ἄλλου σύνθεσιν, εἴτε μένουν ἀκέραιοι, ὁπότε τὸ μαρμαροθέτημα καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἶναι τὸ αὐτό (παρένθ. πίν. Α'). Τὰ ἀνωτέρω διηκριβώθησαν καὶ ἐκ τῶν διασωθέντων ἀλωβήτων τμημάτων τοῦ μαρμαροθετήματος ἀλλὰ καὶ κυρίως ἐκ τῶν διατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος ὑποστρώματος ἀρνητικῶν ἀποτυπώσεων, αἵτινες μετὰ προσεκτικὸν καὶ ἐπιμελῆ καθαρισμὸν ἀνεφάνησαν ἀνάγλυφοι (πίν. 169 καὶ 170α).

Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης τοῦ βαπτιστηρίου διετηρήθησαν εἰς ὕψος 2.30 μ. περίπου. Καλύπτονται εἰσέτι ἐν πολλοῖς δι' ὀρθομαρμαρώσεως κατεστραμμένης κατὰ τὸ ἄνω αὐτῆς τμήμα. Ὡς ἐκ τῶν κατὰ χώραν ἐνδείξεων (ἤλοι προσηλωμένοι ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὑπόστρωμα ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος κ. ἄ.) ἐμφαίνεται, ἀκεραία ἡ ὀρθομαρμάρωσις ἔφθανεν εἰς ὕψος τοῦλάχιστον 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἄξιον λόγου διὰ τὸ σπάνιον, ἂν μὴ τὸ μοναδικὸν τοῦ πράγματος, εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπικοινωνία τοῦ κυρίως βαπτιστηρίου πρὸς τὸ βαλανεῖον. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ μεσοτοιχοῦ μεταξὺ τοῦ λουτρῶνος καὶ τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας ἀνοίγεται εἰσόδος πλάτους 0.90 μ., δι' ἧς διὰ δύο ὑψηλῶν βαθμίδων εἰσέρχεται τις ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου εἰς τὸν λουτρῶνα (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 170β), τοῦ ὁποῖου τὸ δάπεδον εὗρεσκειται εἰς ὑψηλότεραν στάθμην. Κάτωθι τῆς εἰσόδου καὶ τῶν βαθμίδων διεπιστώθη εὐρύς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τετραγώνου τομῆς, ὁ ὁποῖος ἀπολήγει εἰς φρεάτιον, ἐξ οὗ ἕτερος ἀγωγός ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς ΝΑ. παρῶχέτευε τὰ ἐκ τοῦ *caldarium* ὕδατα εἰς ἕτερον ἀγωγὸν συνδεδεμένον πρὸς τὸ κεντρικὸν σύστημα ἀποχετεύσεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος.

Ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος τῆς κολυμβήθρας μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εὗρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν: ἰωνικὰ σύνθετα κιονόκρανα, ἀμφικιόνια, κιονίσκοι ἐξ ἀτρακίου λίθου καὶ ἄλλα τινὰ ἀποκεκρυμμένα γλυπτά, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις καὶ ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἀκόμη. Θεωρῶ ὥς ἐξαιρετικῆς σημασίας τὰ εὗρεθέντα πολλὰ σπαράγματα ἐκ τῆς ἐντοιχίου ψηφώσεως τοῦ βαπτιστηρίου, ἧτις ἐκτὸς τῶν κοινῶν κοσμήσεων, ἀνθικῶν κυρίως, συνίστατο καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων μορφῶν, πιθανῶς Ἀποστόλων, καὶ πολλῶν ἐπιγραφῶν (πίν. 171α).

Τὸ διαμέρισμα τοῦ βαπτιστηρίου ἐπικοινωνεῖ ἐπίσης νοτίως μὲν πρὸς τὸ διακονικὸν ἀνατολικῶς δὲ διὰ δύο εἰσόδων, ἐξ ὧν ἡ μία εὗρεθῆ πεφραγμένη δι' ἀργολιθοδομῆς (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 171β), πρὸς ἑτέραν αἰθουσάν μήκους 12.90 μ. καὶ πλάτους 5.80 μ. Αὕτη ἐκτὸς τῶν δύο μνημονευθεισῶν θυρῶν συνδέεται μετὰ τῆς προθέσεως διὰ θύρας πλάτους 1.60 μ.

Κάτοπις τῆς αἰθούσης τοῦ βαπτιστηρίου μετὰ τῆς κολυμβήθρας εἰς τὸ κέντρον.

εὐρισκομένης εἰς τὸ κέντρον τοῦ νοτίου τοίχου καὶ δι' ἑτέρας στενωτέρας (1.30 μ.) εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου μετὰ τοῦ διακονικοῦ (πίν. 172α).

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων ἐκ τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη ὅτι κατὰ καιροὺς ἐγένοντο πρόχειροι μετασκευαὶ πρὸς περιορισμὸν τοῦ χώρου τῆς αἰθούσης. Οὕτω εἰς ἀπόστασιν 4 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου ἐκτίσθη παράλληλον πρὸς τοῦτον διαχώρισμα ὥς καὶ ἕτερον ἐγκάρσιον ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου. Ἐπίσης εὗρέθη μεταγενέστερον δάπεδον ἐξ ἀκανονίστων πλίνθων καὶ μικρῶν ἀποκομμάτων μαρμάρων. Τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα εἶτε μετὰ τῶν κρημνισμάτων εἶτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνεφάνησαν, δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν χρόνον τοῦτον ἀλλ' ἀποσπασθέντα ἐκ καταρρευσάντων τμημάτων τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἐχρησιμοποιήθησαν ἐνταῦθα διὰ τὰς μνημονευθείσας μεταγενεστέρως καὶ προχείρους κατασκευάς.

Ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ τὸ ἀποκαλυφθὲν διαμέρισμα, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ θέσις καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐσώτερον οἶκον τοῦ βαπτιστηρίου ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικὸν ἀφ' ἑτέρου. Πρόκειται δῆλον ὅτι περὶ τοῦ χρισμαρίου ἦτοι τῆς αἰθούσης ἐκείνης, ἐν ᾗ μετὰ τὸ βάπτισμα οἱ νεοφώτιστοι ἐδέχοντο τὸ χρίσμα (πρβ. A. ORLANDOS, Les baptistères du Dodecanèse, καὶ E. J. DYGGVE, Les baptistères de la basilica Urbana à Salone d'après les fouilles de 1949 ἐν Actes du Ve Congrès Internationale d'archéologie Chrétienne, Aix-en-Provence 13-19 Septembre 1954. Città del Vaticano, Paris 1957, 199 κ. ἐξ. 189 κ. ἐξ.).

Α. Ἐρευναι εἰς τὸν ὀκτάγωνον ναόν

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας καὶ πρὸς διασάφεισιν σημείων τινῶν οὐχὶ ἀπολύτως διευκρινηθέντων μέχρι τοῦδε, ἐγένετο λεπτομερεστέρα ἔρευνα εἰς τὸν κεντρικὸν χώρον τοῦ Ὀκταγώνου, ἐνθα εἰς ὠρισμένα σημεία τοῦ δαπέδου καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν παρὰ τὸν ὀκταγωνικὸν στυλοβάτην, παρετηρήθησαν ἐπιμήκη ἐξάρματα βαίνοντα ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς.

Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου ἐξάρματος καὶ κάτωθι στρώσεως ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος καὶ σειραῶς λογάδων λίθων, ἀπεκαλύφθη στυλοβάτης πλάτους 0.80 μ. καὶ ὕψους 1.42 μ. ἐπιμελέστατα ἐκτισμένος, ἐδραζόμενος ἐπὶ πλατυτέρας ὑποθεμελιώσεως. Παραλλήλως πρὸς τὸν στυλοβάτην καὶ μὲ βορείαν πρὸς τὸ κέντρον κατεῦθυνσιν ἀνεφάνη ψηφιδωτὸν δάπεδον (πίν. 172β). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα αὐτοῦ συνίσταται ἐκ τετραγώνου πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφονται ὁμόκεντροι κύκλοι. Ἐκ τούτων ὁ ἐξωτερικὸς πληροῦται

διὰ πλοχοῦ, ὁ δεύτερος διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ διάχωρα, εἰς τὰ ὅποια ἐπὶ λευκοῦ κάμπου εἰκονίζονται ἐναλλὰξ πτηνά, κάλαθοι πλήρεις ἀνθέων ἢ ὀπωρῶν καὶ καρποφόροι κλάδοι, καὶ ὁ κεντρικὸς σχηματίζεται ἐκ βλαστοσπείρας ἔχων ὥς ὀμφαλὸν κόσμημα ἐκ συνεχομένων τραπεζίων στενουμένων αἰσθητῶς κατὰ τὴν ἄνω παράλληλον πλευράν (πίν. 173 καὶ 174α). Τὰ ἐκ τοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ κύκλου σχηματιζόμενα τρίγωνα πληροῦνται διὰ διπλοῦ πελέκεως, ἐξ οὗ ἐκφεύγουν πρὸς τὰς δύο γωνίας τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου φυλλοφόροι κλάδοι. Τὰ περιβάλλοντα τὸ κύριον κόσμημα πλαίσια κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ἀποτελοῦνται ἐκ συνθέτου πλοχοῦ περιβαλλομένου διὰ βαθμιδωτῶν τριγώνων κατὰ παράταξιν τεθειμένων, ἐκ τεμνομένων ὀκταγώνων καὶ μιᾶς ἀπλουστεράς ταινίας ἐχούσης τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ὕψην ὑφάσματος (πίν. 174β). Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ψηφιδωτοῦ εὗρέθη νόμισμα ἀρίστης διατηρήσεως, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἐν προτομῇ καὶ κατὰ κρόταφον ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία. Ποία ἐκ τῶν δύο αὐτοκρατειρῶν παριστάνεται, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀρκαδίου (395 - 408) ἢ ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου II (408 - 450) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ. Ὅπωςδὴποτε τὸ εὔρημα χρησιμεύει ὡς *terminus ante* διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ἀποκαλυφθέντος κτηρίου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

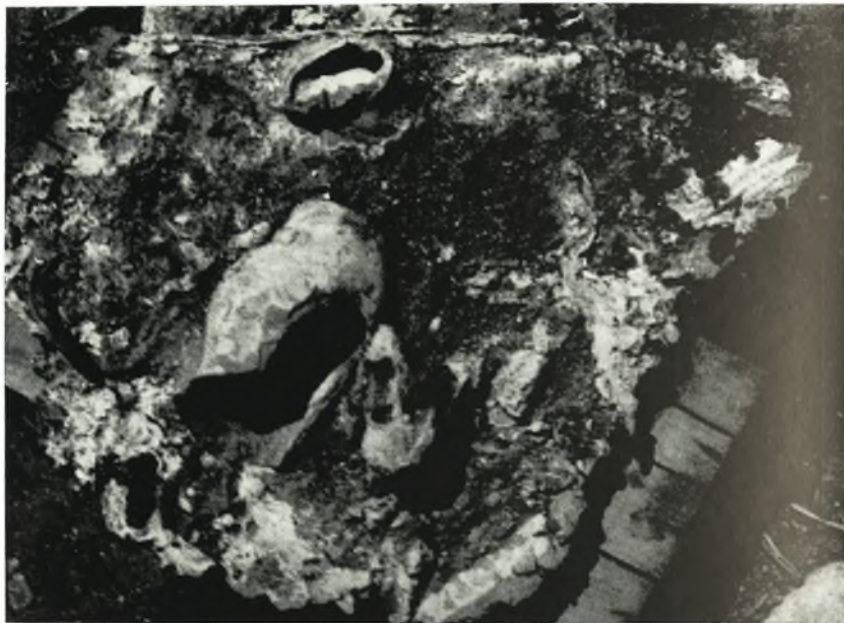
α. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξέδρας καὶ βορείως τοῦ λουτρῶνος εἴσοδος
πρὸς τὸ αἰθρίον αὐτοῦ.

β. Τόξα τοῦ ὑποκαύστων μετὰ τὸ ἐπ' αὐτῶν δάπεδον.

*Υπόκαυστον τοῦ λουτρῶνος.

α. Μάζα τετηκότος μολύβδου καὶ ἐπ' αὐτοῦ προσκεκολλημένον ἄγγειον.

β. Ἡ ἀνατολικῶς τοῦ πυλῶνος δεξαμενὴ.

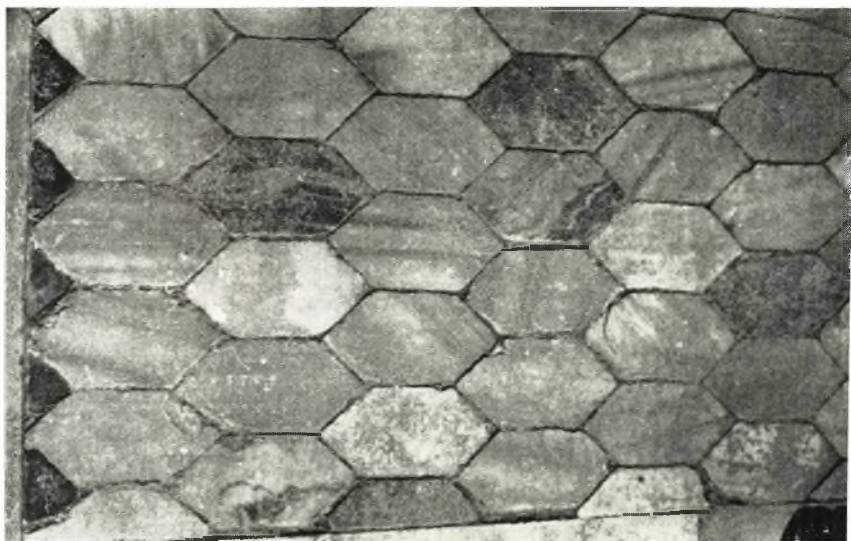
Τὰ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ αἵθριου διαμερίσματα τοῦ ἀφόδου.

α. Ὁ ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου
ὕδραγωγὸς σωλήν.

β. Ἡ σταυρόσχημος κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου.

α. Ἐκ τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Ἐκ τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

α. Αί ἐπὶ τοῦ ὑποστρώματος ἀρνητικαὶ
ὑποτυπώσεις τοῦ μαρμαροθετήματος
τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας καὶ αἱ βαθμιῶδες
αἱ φέρουσιν εἰς τὸν λουτρῶνα.

α. Σπαράγματα έντοιχίων ψηφιδωτῶν τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας.

β. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας.

α. Τὸ χρισμᾶριον τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Τὰ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου ψηφιδωτὰ ἀρχαιοτέρου κτίσματος.

α. Τμήμα ψηφιδωτού ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

β. Τμήμα ψηφιδωτού ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

α. Λεπτομέρεια τοῦ πίνακος 173α.

β. Τμήμα ψηφιδωτοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.